Van den Schrijver.

JAN LUYKEN

EN

ZIJNE BLOEDVERWANTEN

DOOR

P. VAN EEGHEN.

NIET IN DEN HANDEL.

J. Ph. van der Kellen Dzn

JAN LUYKEN

EN

ZIJNE BLOEDVERWANTEN

DOOR

P. VAN EEGHEN.

NIET IN DEN HANDEL.

Reeds meer dan eenmaal werd de aandacht gevestigd op den graveur Jan Luyken, en reeds herhaaldelijk is er gewezen op de verbazende uitgebreidheid van zijn arbeid.

Als dichter is hij beschouwd in de verschillende werken over Nederlandsche letterkunde, meer bizonder in 1875 door Albert Steenbergen, en nu onlangs door H. Italie; als graveur door Houbraken, Immerzeel, Kramm en anderen, terwijl hetgeen van zijne geschiedenis bekend was, vermeld werd door mr. P. Mabé, door D. H. Wildschut en door van der Aa.

Alle deze, die zich met Jan Luyken hebben beziggehouden, hebben echter uit slechts ééne bron geput en elkander nageschreven. Die bron is het *Levensbericht* dat voorkomt in het boekje *des Menschen Begin Midden en Einde 1712*, en met ongeveer denzelfden inhoud in den derden druk van *de Duitsche Lier 1729*. Daardoor waren bekend: de geboortedatum van Luyken en de namen zijner ouders, voor wier eenigen zoon hij veelal gehouden werd, de naam van zijn leermeester, zijn huwelijk en de naam zijner vrouw, het feit zijner bekeering, de geboorte van zijn zoon Casper, die meer dan eens met zijn grootvader wordt verwisseld, en van wien verder alleen het sterfjaar gemeld wordt; eindelijk zeer uitgebreid het verhaal van Luykens laatste levensdagen en eenige bizonderheden aangaande zijn persoon en karakter.

Andere bronnen schijnen echter niet gevonden te zijn, zelfs niet toen in 1852 in den Navorscher speciaal de aandacht op Luyken werd gevestigd, doch het antwoord luidde dat er zeer weinig aangaande hem bekend was.

Zoowel uit officieele als uit bizondere bronnen is het mij mogelijk eenige zoo ik meen tot nog toe onbekende bizonderheden over Luyken en zijne bloedverwanten mede te deelen en ik doe zulks onder betuiging van mijn bizonderen dank aan den Heeren mr. N. de Roever en dr. A. Bredius voor hunne vriendelijke hulp bij mijne nasporingen.

P. v. E.

Amsterdam, 10 Juni 1889.

JAN LUYKEN

en zijne Bloedverwanten.

Den 6^den April 1649 „*des morgens de cloc 11 uren*” werd de notaris publyck Jacob van Loosdrecht geroepen tot het opmaken van een testament, en wel ten verzoeke van *d' eersame Casper Luicken, schoolmeester, ende d' eerbare Hester Cores syn huysvrou, echteluyden, wonende in de Haarlemmer Kruysstraat.*

Het echtpaar was niet van een oud Amsterdamsch poortersgeslacht, integendeel schijnen beide van buiten af te zijn gekomen. Hij was vermoedelijk 1608 geboren in Duitschland en als twintig-jarig jongman te Amsterdam gekomen, waar hij aanvankelijk als handwerker zijn brood verdiende. Zij was geboren in 1610 en van Middelburg herwaarts verhuisd, terwijl bij haar huwelijk haar vader was overleden en haar moeder elders, waarschijnlijk nog te Middelburg woonde. Immers vermeldt het Kerkelijk Inteeken-Register, alhier:

> *Casper Christoffels van Essen Drocgscheerder out 25 Jaren 5 Jaer woon by de Sontketen en Hester Cores van Middelburg out 23 Jaer woon op de Prinsegracht zyn ingeteekend 2 April 1633.*

op zijde staat:

> *voor het derde gebodt haar moeders consent in te brengen.*
>
> *den 15 April 1633 compareerde voor my Nicolaas Senius predikant alhier verklaarde Carolus Dalmatius predikant des moeders consent verklaart te hebben bij zekere missive.*

en daaronder:

> *deze personen getrout tot Sloterdyk 1 Mei 1633 voor Matthias Meursius predikant aldaar.*

Het trekt dadelijk de aandacht dat in bovenstaande mededeeling de geslachtsnaam Luycken ontbreekt, terwijl uit de onderteekening blijkt dat zulks niet aan eene schrijffout te wijten is; doch de gelijkheid van voor-

naam, de tijd waarin, blijkens de inschrijving van diens huwelijk, Casper's oudste zoon was geboren en vooral het feit dat deze oudste zoon den voornaam van Christoffel ontving, zijn naar mijne meening voldoende bewijzen voor de juistheid der onderstelling dat de hier bovengenoemde Casper Christoffels, van Essen, een zelfde persoon is als Casper Luycken.

En die onderstelling wordt wel tot zekerheid bij vergelijking der handteekeningen onder bovenvermelde huwelijksinschrijving met die onder het testament. In het zestiental jaren, dat daartusschen ligt, is de teekening van Hester Coores geheel dezelfde gebleven, en hoewel er eenig meerder verschil bestaat in de wijze waarop het woord „*Casper*" geschreven is, zoo is dit toch van dien aard, dat het zich geheel laat verklaren uit de verschillende datums dier beide acten. Zie Bijlage 1, 2, 3 en 4.

Natuurlijk kan niet gegist worden wanneer of waarom hij den toenaam Luycken heeft ontvangen of aangenomen, doch het feit, dat hij na zijn huwelijk een ander middel van bestaan koos, behoeft geen bezwaar op te leveren. De vrijheid tot het oprichten van bizondere scholen was in het begin der 17de eeuw vrij ruim en de daarvoor gestelde eischen, zooals die ons bekend zijn uit Meester Valcooch's „*Regel der Duytsche Schoolmeesters*" niet hoog, [1]) zoodat Casper Luycken, blijkens zijne geschriften, daaraan in allen deele kon voldoen.

In het archief te Middelburg is niets vermeld aangaande dit huwelijk.

Casper Luycken behoorde tot de Remonstrantsche Broederschap, bij welke hij 1634 als lidmaat ingeschreven staat, en zijn huwelijk werd met een aantal kinderen gezegend, daar behalve zijn oudste zoon, die in den aanvang van 1634 geboren moet zijn en op wien ik nader terugkom, nog worden vermeld in het Doopboek der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam:

21 Februari 1638 't kindt van Caspar Luycken, de moeder Hester Cornes;

26 Mei 1641 gedoopt Rebecka 't kindt van Caspar Luycken en Hester Cores;

30 Augustus 1643 publyck gedoopt Susanna 't kint van Caspar Luicken en Hester Cores;

18 November 1646 Michiel 't kint van Caspar Luycken en Hester Cores.

Daar bij de eerstgemelde mededeeling gesproken wordt van „*'t kindt*" zonder voornaam, zoude daaruit de gevolgtrekking kunnen worden gemaakt, dat dit op dat oogenblik het eenige kind was van Casper Luycken; in dat geval zou het Christoffel moeten zijn, die om de een of andere reden niet als klein kind was gedoopt, doch die plechtigheid eerst op vierjarigen leeftijd onderging.

Het schijnt dat een of twee der kinderen vroeg waren gestorven; in het hierboven bedoelde testament toch wordt bepaald gesproken van drie kinderen.

De beide echtgenooten waren elkaar hartelijk genegen, althans voor zoover valt op te maken uit de bewoordingen van dat officieele stuk.

---

[1]) J. ter Gouw, De tentoonstelling voor onderwijs te Amsterdam in 1860.

Zij maakten elkander wederkeerig erfgenaam van al hetgeen zou worden nagelaten bij het overlijden van een hunner, met ontheffing van het stellen van cautie en van het geven van afrekening aan wien dan ook *„hetzij kinderen of heren weesmeesters ofte eenige andere hoger ofte lager regteren.*" De langstlevende beloofde daartegen de kinderen *„op te voeden „ende groot te maken, in kost, drank, kledinge, schoolgaan, Ambacht „leren ende andere lighamelyeke nootdruften eerlyek en naar staat ende „Conditie, ende voornamentlyck in de vrese des heren, ende wanneer „deselve gekomen zyn ten huwelyeken staat, mondige jaren ofte d'eenige „andere goede Conditie, deselve alsdan te doteren ende uitseiten met ette- „lycke goederen, sooals de langstlevende in syn ofte hare discretie sal „verstaan te behoren sonder verder geconstringeerd te mogen werden. „Toevoegende de Testateurs hare kinderen deselve opvoedinge, dote ende „uitsettinge voor ende in plaetse van hare legitime portie*".

Overigens doet ons dit stuk Casper Luycken kennen als „synde op dat oogenblik gesont en magtig", terwijl zijne vrouw in het vooruitzicht verkeerde weldra haar kinderschaar te zien vermeerderen.

Inderdaad werd tien dagen later, den 16[den] April 1649, wederom een zoon geboren aan wien den naam van Joannes of Johannes werd gegeven. Hij werd echter niet, zooals de oudere kinderen, bij de Remonstrantsche Gemeente gedoopt, maar schijnt dadelijk bestemd te zijn geweest om op te groeijen tot lidmaat der Doopsgezinde Broederschap. Wat daarvan de oorzaak is geweest, valt slechts te gissen, doch ik acht het volgende waarschijnlijk:

In het jaar 1648 was bij de Vereenigde Vlaamsche, Friesche en Hoogduitsche Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam als voorganger beroepen Galenus Abrahamsz. [2]) Deze behoorde tot de meer vrijzinnige richting of zooals die toenmaals werd betiteld tot de Socinianen, zelfs in zoodanige mate dat hij in 1663 werd geroepen om zich deswege voor het Hof van Holland te verantwoorden, doch den 14 September werd vrijgesproken. [3]) Weldra voegde hij zich bij de Collegianten, eene vereeniging in 1646 opgericht door lidmaten van de Doopsgezinde en van de Remonstrantsche Gemeenten. Aanvankelijk vergaderden zij in het hoekhuis Rokin en Kalfsvelsteeg, den winkel van den uitgever Jan Riewers; [4]) later, toen de stedelijke overheid deze bijeenkomst had verboden, kwamen zij bijeen ten huize van den koopman A. Rooleeuw op de Keizersgracht bij de Groenlandsche pakhuizen, om daarna weder terug te keeren naar het oude lokaal, waar zij bleven tot zij in 1675 overgingen naar het huis de Oranjeappel op de Keizersgracht over de oude Schouwburg.

Deze Galenus Abrahamsz nu was zeer bevriend geworden met den

---

[2]) Blaauwpot ten Cate, Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland. I, 289.
Galenus Abrahamsz, geboren 8 Nov. 1622 te Zierikzee, was de zoon van Abraham Geleynsz en Katryntje Gillis; hij studeerde aanvankelijk in de medicijnen, huwde 1646 met de dochter van Abraham Dirksz Bierens en overleed 19 April 1706,

[3]) Blaauwpot ten Cate, I, 229.

[4]) Wagenaar, Amsterdam. II, 204.

schoolmeester Casper Luycken. Behalve dat dit feit wordt vermeld in het Levensbericht blijkt het nog uit het volgende:

In 1655 verschenen twee pamfletten [5])

de ontdekte Veinsing der Heedendaeghsche Geestdrijvers en Socinianen

en

het tweede Deel van de ontdekte Veinzingh der hedendaeghze Gheestdryvers en Soeinianen,

beide zonder naam van schrijver of drukker, doch volgens eene aanteekening op het exemplaar dat berust in de Bibliotheek der Doopsgezinde Gemeente alhier, geschreven door „*Dr. de Vries*” en „*gedrukt tot Amsterdam in de Doelenstraat*”. Uit sommige uitdrukkingen blijkt dat de schrijver een lid, misschien een voorganger was der Vlaamsche Doopsgezinde Gemeente, terwijl het geheel in zeer sterk gekleurde bewoordingen gericht was tegen Galenus Abrahamsz en tegen de onder zijne leiding vergaderende Collegianten.

Doch hij bleef niet onbeantwoord, immers straks daarop verscheen:

„Ondersoeck over den inhoud van twee Boeexkens, het eerste „genaemt de ontdeekte Veynsinge, ende het andere, het tweede „deel van de ontdeekte Veynsinge der hedendaeghsehe Geestdryvers „en Soeinianen, of den inhoudt van dien nae de waerheyt is, of „dat in deselve tegen de waerheyt is gehandelt door C. Luycken; „'t Amsterdam by Cornelis de Bruyn A° 1655”.

De toon van dit werkje is geheel anders en veel beter dan die der door hem bestreden pamfletten, en houdt goed voet bij stuk op de verschillende punten welke hij wederlegt. De opvatting der godsdienstige strijdvragen is op een veel breeder en waardeerender standpunt tegenover andersdenkenden geschreven dan meestal het geval is in de geweldig scherpe theologische strijdschriften der 17de eeuw.

De betrekking waarin Casper Luycken stond tot Galenus Abrahamsz schijnt hem er echter niet toe te hebben gebracht om zich aan te sluiten aan de vereeniging der Collegianten, althans in de van deze overgebleven archieven komt zijn naam niet voor. [6])

Doch waar een zoo nauwe band bestond tusschen deze beide mannen, daar acht ik de onderstelling niet onwaarschijnlijk, dat het de invloed van den Doopsgezinden voorganger was, welke den jongsten zoon van Casper Luycken in zijne jeugd ongedoopt deed blijven en hem deed bestemmen voor de Doopsgezinde Broederschap.

Later schijnt nog eene dochter geboren te zijn, die vermoedelijk ook ongedoopt bleef, aangaande welke ten minste in de doopboeken der Remonstrantsche Gemeente niets te vinden is, en op welke zou kunnen betrekking hebben de aanteekening:

---

[5]) Bibliotheek Doopsgezinde Gemeente.

[6]) Mededeeling van Prof. de Hoop Scheffer.

„Neeltie Luyken in de tweede Haerlemerdwarstraet 2 Baer „van 12 Begraven 4 Maart 1667 op het Karthuiser Kerkhof." [7])

Van Casper Luycken is mij overigens niets bekend dan dat hij 30 April 1652 eene acte teekende als gekozen voogd van Geertje Willems, eene schippersvrouw. [8])

Het hiervoor vermelde strijdschrift is niet de eenige pennevrucht van Casper Luycken welke tot ons gekomen is; meer bekend zijn twee geschriftjes in mystieken geest welke herhaaldelijk werden herdrukt.

Het eene is *de Onfeylbare Reghel van Winste sonder Verlies* door C. Luken, vermoedelijk in 1656 uitgekomen bij Dominicus Jansz. de Gaver te Haarlem.

Wel staat daarin vermeld *„derde druk"*, doch ik meen er toch eene eerste uitgave in te moeten zien op grond van de alleen daarin voorkomende voorrede, waaruit blijkt dat Casper Luycken kort te voren reeds hetzelfde onderwerp had behandeld in verzen, en die had uitgegeven, doch het beter achtte het nu nogmaals in proza te doen. En zulks te meer nu in 1663 een andere *„derde druk"* van dat werkje verscheen *„te Amsterdam by Christoffel Luyeken, boekverkooper op de Zeedyck by „de Kapel in de Jonge Stierman"*. Bij deze uitgave was gevoegd de eerste druk van *„De Wisselbanck geopent door Caspar Luyeken"* voorzien van eene voorrede van des schrijvers vriend Petrus Serarius. [9])

Deze Christoffel Luycken was de op pag. I aangeduide oudste zoon van den schrijver en staat vermeld in het Kerkelijk Inteeken Register:

> *Christoffel Luyken van A., Boeekvereoper, out 24 Jaer, geass. met Casper Luyken syn vader woont op de Haerlemmerstraet, en Ryckje Alberts van de Velde, van A. Wede van Joost Samuelse, woont op de Prinsegraft, zyn ingeteekend 5 April 1657.* Zie Bijlage 6 en 7.

De voltrekking van het huwelijk schijnt ook buiten de stad te hebben plaats gevonden. Hij werd 24 November 1657 opgenomen in het boekverkoopersgilde en schijnt verschillende kinderen gehad te hebben. Vrij zeker was de hierna te noemen Albert Luyken, die ongeveer 1664 geboren werd, zijn oudste zoon, terwijl op een ander kind betrekking heeft de aanteekening [10]):

> *„Begr.: 8 Juni 1663 O. Z. Kapel 't kint van Cristoffel Luycken, „naest de Kapel.* f 5 : 6 : 8

Christoffel Luyken overleed waarschijnlijk in 1676 en liet toen vijf kinderen na, zeker niet in bekrompen omstandigheden daar uit twee acten van 16 en 20 Januari 1677 voor den notaris S. van der Sluijs te

---

7) Begraafboek van het Karthuiser Kerkhof. Zeer mogelijk is de hierboven uitgesproken onderstelling onjuist daar het hoogst onduidelijke handschrift van den doodgraver eerder Luyten, dan Luyken doet vermoeden. De overeenkomst der woonplaats is dan echter opmerkelijk. De „Baer van 12" dragers wijst op een niet volwassen persoon.

8) Mededeeling van Mr. N. de Roever.

9) Levensbericht.

10) Begrafenisboek O. Z. Kapel.

Amsterdam gepasseerd, blijkt dat hij, behalve van de helft van het ouderlijke huis, ook eigenaar was van het door hem bewoonde perceel *een huis en erve in de Nieuweburgh steegh, Noortzijde, daer de Stuyrman jegenwoordig uithanght*, en welk huis voor de som van *f* 4200.— werd verkocht aan Juff. Anna Stoffels, huysvrouw van Volckert van de Velde, hoogstvermoedelijk dus een der nabestaanden van zijne toen reeds overleden echtgenoote. [11])

Deze acte, in verband beschouwd met de woonplaats vermeld op den titel van *de Onfeylbare Reghel,* doet denken dat Christoffel Luyken na 1663 verhuisd is, met overbrenging van den naam zijner woning, tot welke onderstelling de hierboven vermelde uitdrukking „*jegenwoordig uithanght*" ook wel aanleiding geeft.

Thans terugkeerende tot den meer bekenden jongsten zoon van Casper Luycken over wiens juisten naam ook verschillende meeningen bestaan, zoo acht ik het stellig dat hij „*Johannes*" genoemd is, en dat ten onrechte beweerd wordt, dat dit een naam zou wezen, later aangenomen op grond van den Bijbelschen klank. [12]) Immers ook reeds vóór zijne bekeering komt de naam „*Jóhannes*" voor en juist in de officieele documenten, als in het testament zijner moeder (1668), bij zijn ondertrouw (1672), bij zijne inschrijving tot lid der Gemeente (1673), en evenzoo later bij het voldoen van zijn begrafenisgeld (1712), terwijl bij de begrafenis en op het doodbriefje „*Joannes*" vermeld staat. Hij zelf schijnt evenwel dezen naam te lang te hebben gevonden en verkortte dien aanvankelijk tot „*Joan*". (Titel Duytsche lier 1671); hij onderteekende zoo bij zijn ondertrouw, en evenzoo de schilderij behoorende aan Dr. J. P. Six (vermoedelijk 1672). In de jaren 1675—1678 kwam eene periode dat hij wederom met „*Johannes*" voluit teekende, doch weldra ging gij over tot „*Jan.*" Op deze wijze onderteekende hij al zijne gravures van 1679 af, wanneer hij daarop meer dan zijne voorletters plaatste, en evenzoo zijne brieven, zoowel in 1684 en 1688 als in 1703, [13]) en onder dezen naam is hij ook bij het nageslacht bekend gebleven. Zie Bijlage 9.

Uit den aard der zaak is zeer weinig aangaande zijne jeugd bekend. Zonder twijfel bezocht hij de school aan welker hoofd zijn vader stond, en het kan zeer wel zijn dat er waarheid ligt in hetgeen Koopmans van Boekeren opmerkt, [14]) dat vermoedelijk de herinnering aan dien tijd voor Jan Luyken niet tot de aangenaamste behoorde, ten minste te oordeelen naar het prentje in *'s Menschen Begin, Midden en Einde*, betiteld „*Het kindje gaat school*", waarop het kind in eene alles behalve opgeruimde stemming zich derwaarts begeeft en waaronder door hem het versje is gesteld:

„*Het kindje moet na school toe gaan,*
„*Zoo gaat alree zijn kruisjen aan*", enz.

---

[11]) Mededeeling van Dr. A. Bredius.

[12]) Italie, Joan Luiken, Oud Holland 1888.

[13]) Verzameling van den Heer C. P. van Eeghen.

[14]) Iets over Jan Luyken en zijne Geschriften.

Overigens schijnt zijne moeder Hester Cores, *„eene vrouw van welker „stillen geest haar soon een goed deel had"*, [15]) veel invloed te hebben uitgeoefend op zijne vorming, en ook zooals straks zal blijken eene bizondere voorliefde te hebben gehad voor haren jongsten zoon, boven hare andere kinderen. Ook zijn vader hield hem telkens voor oogen het wenschelijke om zich even als hij, bij de streng godsdienstige richting aan te sluiten, en hoewel de zoon daar toen geen gevolg aan gaf, herinnerde hij zich op lateren leeftijd die vaderlijke vermaningen nog met innig gevoel. [16])

Na afloop der schooljaren werd Jan Luyken, waarschijnlijk in overeenstemming met zijne eigene wenschen, bestemd om schilder te worden, en zooals het Levenbericht en ook Houbraken meldt, werd hij gesteld onder de leiding van Martinus Saeghmolen.

De bizonderheden aangaande dezen kunstenaar zijn elders medegedeeld door Mr. N. de Roever [17]) en daaruit blijkt inderdaad de waarheid van dit bericht, daar onder de schulden welke bij zijn overlijden onbetaald overbleven. ook eene was van *f* 3-3-0 aan Jan Luyken.

Zeer groot kan Saeghmolen's invloed op Jan Luyken echter niet geweest zijn, daar hij reeds 1 November 1669 overleden was en op het Karthuiserskerkhof begraven werd. Saeghmolen werkte ook als graveur, althans volgens Kramm, doch het is niet na te gaan of in de eerste gravures van Luyken zijn invloed merkbaar is, daar zelfs de Heer van der Kellen nimmer eene gravure van zijne hand zag.

Toen Jan Luyken ongeveer 18 jaar was, is vermoedelijk zijn vader gestorven. De juiste datum is mij onbekend, doch uit een codicil op haar testament, den 24 January 1668 voor den notaris Arent Loefs te Amsterdam gepasseerd, blijkt dat Hester Cores toen was *„weduwe van Zaliger „Casper Luycken, in syn leven schoolmeester, wonende in de tweede „Haerlemmer Kruysstraet buytendyx."*

Het doel van dit codicil was eene bevoordeeling van haren jongsten zoon Johannes met vijfhonderd gulden, die hem bij eene eventueele scheiding harer nalatenschap vooruit moesten worden toebedeeld, terwijl overigens het in den aanvang van dit opstel vermelde testament van 6 April 1649 werd bekrachtigd. De handteekening onder deze acte, hoewel blijkbaar van dezelfde persoon, die de beide stukken, in den aanvang dezer studie genoemd, onderschreef, toont daarmede toch een eigenaardig verschil; de beverige, onvaste vorm der letters doet denken aan een toestand van achteruitgang, waarschijnlijk door ziekte, en meer dan zich laat verklaren uit haren nog niet zestigjarigen leeftijd. Zie Bijlage 5.

Zonder twijfel bleef Luyken te Amsterdam wonen, al schijnt hij eenigen tijd te Beverwijk te zijn geweest, waarop ik straks terugkom; althans de Bundel Gedichten, welke hij in 1671 in het licht gaf onder den titel van *„Joan Luykens Duytse Lier"* draagt alle kenteekenen dat de schrijver

---

[15]) Levensbericht.

[16]) Geestelijke brieven No. 39.

[17]) Zie Oud Holland 1888 fo. 123.

persoonlijk goed bekend was met den schilder Nicolaas de Vree en met zijn iets ouderen tijdgenoot, den dichter Joan Antonides, aan wien het boek was opgedragen, [18]) terwijl nog worden genoemd in verschillende gedichten de poeet Karel Verlove, Joan van Rozendaal en W. van der Keeren en de juffers Lea Steylvlied, Barbera Wiggers en Appelona Pynbergs.

In die opdracht spreekt Luyken van *„zeeker eene bevallige Juffrouw, „die door hare meer als menschelyke stem, syne vaarzen had opgepronkt,"* en in verband met hetgeen in het Levensbericht vermeld is aangaande Maria de Oudens *„eene jonge dochter seer vermaard om haren uitnemen- „den zang"*, meen ik haar met die woorden te zien aangeduid. En het bleef niet bij deze bewondering, zooals blijkt op de volgende aanteekening:

> *„Johannes Luyken van A., schilder out 23 jaar, geass. met „Hester Coops syn moeder, woont in de Nieuwebrugsteegh, en „Maria de Oudens van 's Gravenhage, oud 26 Jaar geass met . . „. . . . . . . woont in de Brouwerstraat, zyn ingeteekend 5 „Maart 1672"*. Op zijde staat: *„Zy moeders consent"* en daaronder *„goed verklaard."* [19]) Zie Bijlage 8 en 10.

Hierbij doet zich het eigenaardige verschijnsel voor dat deze inschrijving van ondertrouw niet wordt gevonden in het Puiboek maar in het Kerkelijk Huwelijks Inteekening Register, waarin diegenen voorkomen die niet op het Stadhuis maar in de Hervormde Kerk huwden; terwijl noch in de trouwboeken van de Oude, noch van de Nieuwe Kerk en evenmin in die van het Stadhuis zijne trouw vermeld staat. Vermoedelijk is hij hetgeen men in de 17de eeuw noemde *„in ondertrouw blijven zitten"*, waartegen wel plakkaten waren uitgevaardigd, doch dat vooral bij dissenters bleef voorkomen.

In den Haag schijnen de geboden niet gegaan te zijn, althans volgens de vriendelijke mededeeling van den Archivaris aldaar, wordt dienaangaande niets vermeld in de ondertrouwleggers.

Zooals A. Steenbergen in zijne monografie reeds opmerkt, [20]) is de dikwijls verspreide meening als zoude Luyken als jongeling en in de eerste jaren van zijn huwelijk een zeer ongeregeld leven hebben geleid, met velerlei uitspattingen, door niets gerechtvaardigd, en vindt slechts haar oorsprong in de overdreven godsdienstige denkbeelden welke hij op lateren leeftijd aankleefde. Hij behoorde tot een kring die, gaarne het goede genietende, eene vroolijke levensopvatting huldigde, maar inderdaad zijn in vergelijking van de kluchten en van sommige andere gedichten van die periode, de tonen der Duytse Lier volstrekt niet zoo bizonder „dartelend".

---

[18]) Geboren 7 Mei 1647.
De bizonderheden van den inhoud der Duytse Lier zijn behandeld door den Heer H. Italie, Oud Holland 1888.

[19]) Kerkelijk Huwelijks Inteekening Register.

[20]) Vaderl. Letteroefeningen, November 1875.

Bekend is het verhaal dat Luyken later trachtte dit werkje te vernietigen door het opkoopen der exemplaren, maar hoe hij van dat voornemen terug kwam toen de een of andere boekverkooper daarvan gebruik maakte om het boek te laten herdrukken, en Luyken dit bemerkte doordat hem eindelijk meer exemplaren ter wederinkoop werden aangeboden, dan hij zelf had uitgegeven. Het boekje schijnt overigens een ruimen kring van lezers te hebben gevonden, ten minste in 1708 verscheen een tweede en in 1729 een derde druk.

Ruim een jaar na zijn huwelijk werd Luyken ingeschreven in het Doopboek der Vereenigde Doopsgezinde Gemeenten van het Lam en den Toren te Amsterdam, en wel in deze termen:

> „*8 Juni 1673 Is schriftelyk getuigenis gekomen voor Johannes* „*Luiken, soon van wylen Mr. Caspar Luiken, ondertekent Hen-* „*drik Pothout en Paulus Bastiaansz, Beverwyk 11 Maj 1673.*" [21])

Hij kwam derhalve met attestatie naar Amsterdam over van de Gemeente te Beverwijk, waar hij vroeger lidmaat was. Ik had gehoopt dat het Kerkelijk archief aldaar allicht eenige bizonderheden zoude vermelden aangaande deze periode van Luyken's leven, doch te vergeefs, want het oudste aldaar aanwezige lidmatenboekje begint 3 September 1693 met de volgende mededeeling:

> „*Alsoo ons voorgaende boeck door het sterven van Jan Leen-* „*dersen is weggeraeckt, soo bennen wy genootsaeckt weder een* „*ander te maecken om onse ledematen hier in aan te teyckenen.*" [22])

Waarom en waardoor Luyken alzoo in verband stond met de Gemeente te Beverwijk, blijft mij dus onduidelijk.

Zijne echtgenoote schijnt niet geheel van vermogen te zijn verstoken geweest, zooals blijkt uit eene onlangs gevonden acte uit het dossier van den Notaris Abr. Warmenhuysen te 's Gravenhage, van den 3 Juni 1675, waarbij Hendrick van Driesel, burger in den Hage, bekent schuldig te zijn aan „*Johannes Luyeken, als getrouwd hebbende Maria D'Oudens, wonende tot Amsterdam, 600 Car. guldens, ter sacke van 't geene des comparants huysvrouw by testament 20 Oct. 1671 aan Maria d'Oudens hadde gelegateerd.*" Hij belooft in die acte deze som binnen een jaar met 5 pCt. rente te betalen, en Luyken, die voor deze gelegenheid naar 's Hage gereisd was, verklaarde daarmede genoegen te nemen. Dit stuk werd door hem met „*Johannes*" onderteekend.

Inmiddels was eene groote verandering voorgevallen in de zielstoestand van Jan Luyken, n. l. zijne bekeering, volgens de allesints aannemelijke overlevering het gevolg van den schrik die hem beving door het geheel onverwacht overlijden van een zijner vroolijke medgezellen, die in eene opwelling van lichtzinnigheid bij het afscheid nemen met de

---

[21]) Archief Vereen. Doopsg. Gem. te Amsterdam.

[22]) Mededeeling van Ds. J. Sepp te Beverwijk.

gewone bewoordingen „*Zoo God wil zien wij elkaar de volgende week weder*", had geantwoord: „*Dat zal wel gebeuren of God het wil of niet*", en die reeds eene week daarna ten grave werd gedragen. Welke echter de oorzaak moge geweest zijn, zeker is het dat omstreeks dien tijd een geheele omkeer in hem plaats greep, welke de aanvang was van zijne overmatig strenge godsdienstige levensbeschouwing, die straks nog zeer werd versterkt door het bestudeeren der geschriften van Antoinette de Bourignon en van Jacob Böhme.

In 1677 verscheen Luyken's eerste geschrift in hoog pietistischen geest, namelijk de beschrijving bij de gravure door C. de Decker van de verschijning aan Jeske Klaes.

Omstreeks denzelfden tijd werd ook eene andere richting aan zijne werkzaamheid gegeven. Bij de mededeeling van zijn ondertrouw werd Luyken als „*schilder*" aangeduid doch bijna zonder uitzondering zijn de voortbrengselen van zijn penseel verloren gegaan; het eenige bekende schilderij van zijne hand is in het bezit van Jhr. Dr. J. P. Six en vertoont een binnenhuis met eene arbeidende oude vrouw, welke volgens de overlevering Luyken's moeder zoude voorstellen.

Dit stuk wordt het eerst vermeld sub n°. 84 van de veiling der schilderijen van Pieter Calkoen Willemz. te Amsterdam, den 10 September 1781; het wordt daarin uitvoerig beschreven, doch zonder eenige vermelding van de persoon, welke zoude zijn voorgesteld, en werd door Yver gekocht voor *f* 100. Waarschijnlijk was deze aankoop voor den bekenden verzamelaar Corn. Ploos van Amstel, uit wiens nalatenschap het schilderij, thans voorzien van de mededeeling, dat dit het portret van Luyken's moeder zou wezen, den 3 Maart 1800 voor *f* 41.— in het bezit van Gruyter overging. Andermaal werd het den 22 November 1813 verkocht op de veiling D. van Dijl, en wel voor *f* 59 aan Vinkeles.

Het stuk is geteekend „*Joan Luyken*", terwijl achterop een strook papier is aangebracht, waarop geschreven staat: „*Geschilderd 1672*", zonder dat dit jaartal door eenige aanduiding op het stuk wordt bevestigd.

Verder wordt in den boedel van Th. van den Bergh en Juffr. Alida de Man, die 5 Juli 1683 te Amsterdam overleed, nog genoemd eene schilderij „*Een overhael van Jan Luycken*" [23]).

Eindelijk zij nog vermeld, dat den 1 Maart 1889 door den kunstkooper J. M. Heberle te Keulen werden verkocht twee schilderijen, geteekend „*Jan Loyken*"; beide stellen eenigszins fantastische Levant-havens voor, het eene is geheel en al overgeschilderd, het andere beter geconserveerd, doch van weinig kunstwaarde, terwijl de manier van schilderen geen enkel punt van overeenkomst aanbiedt met het hierboven vermelde vrouwenbeeld [24]).

In of omstreeks 1677 schijnt Luyken zich echter aan de etskunst te hebben gewijd, althans in dat jaar verscheen zijn eerste bekende prent met de afbeelding van de toen zichtbare komeet, en van dat oogenblik af ging zijne werkzaamheid op dit gebied onafgebroken voort.

Hieruit blijkt tevens de onjuistheid van het bericht, voorkomende bij

---

23) Mededeeling van den Heer A. Bredius.

24) Verzameling C. P. v. E.

van der Aa [25]), dat Luyken reeds op 6- of 7jarigen leeftijd de graveerstift hanteerde. Om diezelfde reden meen ik ook het door Houbraken medegedeelde te moeten betwijfelen, dat Luyken zich in 1678 van alle werk ontsloeg, zijne goederen verkocht, daarvan slechts een klein deel behield, de rest aan de armen schonk en van Amsterdam vertrok met zijne oude dienstbode om stil door het geloof te gaan leven. Inderdaad uit de lijst van Luykens werken blijkt voldoende dat indien zoo iets al heeft plaats gevonden, het in elk geval toch slechts een zeer kort oponthoud heeft veroorzaakt in zijne werkzaamheden als graveur. Zeker gebeurde het niet in het aangegeven jaar 1678. Misschien is het verhaal ontstaan door onvolledige bekendheid met Luykens tijdelijke afwezigheid uit Amsterdam in 1703.

Opmerking verdient dat de oudste bekende gravures van Luyken, welke tot illustratie van een boek dienen, zich bevinden in *„de Schat „der Zielen ofte Begeerder van R. Rooleeuw* (1678)." Zeer mogelijk is de aanleiding daartoe te zoeken in de bekendheid van Jan Luyken, even als van zijn overleden vader, met de Collegianten, onder wie zooals hiervoor gemeld is, A. Rooleeuw een der meest beduidende leden was.

Aangaande zijn huwelijksleven is zeer weinig bekend en in geen zijner geschriften maakt hij daarop eenige toespeling. Zijn echt werd weldra gezegend met een zoon die, naar zijn overleden grootvader, Caspar werd genoemd en 18 December 1672 door Ds. Brandt *„publyck"* werd gedoopt in de Remonstrantsche Gemeente waartoe zeer waarschijnlijk zijne moeder behoorde.

Volgens het Levensbericht werden daarna nog vier kinderen geboren, die allen jong stierven; in de aanteekeningen van mr. A. D. de Vries Az. wordt nog vermeld eene aanhaling uit het Begrafenisboek der Nieuwezijds Kapel: [26])

> *„Begr. 14 Nov. 1678 Een kint onder den arm van Johannes „Luycke, kompt uit de Nes in de Staer."*

De daarbij vermelde woonplaats doet mij echter onderstellen dat hier sprake is van een naamgenoot, [27]) daar uit een officieel stuk bekend is, dat de graveur Jan Luyken den 16 Januari 1677 op eene andere plaats woonde. Op dien dag toch passeerde de notaris S. van der Sluys eene acte, waarbij *d'eersame Sr. Jacob Arondeaux als medevoocht door de HH. Weesmren gestelt op de vyff naergelaten kinderen van Zalr. Christoffel Luyken,* over welke kinderen hun oom Jan Luyken de andere voogd was, *bekent vercoft, en Jan Luyken die de wederhelft toebehoort bekent gecoft te hebben de helft in een huijs en erve staende in de laetste Haerlemmerdwarsstraat aan 't Eylandt daer de kooper jegenwoordigh selffs in woont en dat voor f 500.*

---

[25]) Biographisch Woordenboek XI 712.

[26]) Oud Holland, 1885, bl. 227.

[27]) Als zoodanig zou men b. v. kunnen denken aan den volwassen Johannes Luycken, die te zamen met Lysbeth, Lea en Adriaan den 7 October 1658 wordt genoemd, als het kind van Antony Luycken en Rachel van Scheyna. Dit echtpaar behoorde tot de Remonstrantsche Gemeente, bij welke 2 Maart 1664 hun zoontje Josephus en 22 Maart 1667 hun zoontje Antony werden gedoopt; overigens is niet te vinden dat zij in familiebetrekking stonden tot den graveur Luyken.

Ook dit stuk werd onderteekend met „*Johannes*."

Kennelijk was dit de ouderlijke woning; de eigendom van dit perceel werd den 23 Maart 1677 overgeschreven volgens het Register der kwijtscheldingen BBB 344 v°.

In 1680 schijnt Luyken tijdelijk weder eene andere woning te hebben betrokken. Een document van dat jaar geeft eenige bizonderheden aangaande zijn huisgezin, namelijk het testament dat 8 Mey 1680 door den Notaris H. Laurentius werd opgemaakt ten verzoeke van *Jan Luycken, sieckelijck te bedde leggende, ende Maria de Oudens, echteluyden, sy gesont van lichaem, wonende in de Princeneylandts dwarsstraet alhier, beyde by goede memorie en verstande.* Onder intrekking van alle vroegere testamenten benoemen zy tot *haere eenige ende universele erfgenamen haer drie kinderen met name Casper, Johanna en Catrina Luycken, mitsgaders die sy noch by den anderen souden mogen comen te procreeren, ieder in egale portien, met desen verstande dat de langstlevende sal blyven sitten in den geheelen boedel sonder gehouden te syn ivmant eenige openinge, staet off inventaris te geven, secluderende de Weeskamer.*

De Prinseneilandsdwarsstraat, welke hier genoemd wordt, werd later naar aanleiding van de gerichtsplaats aan de overzijde van het Y, op welke men door die straat juist het gezicht had, met den korteren, zij het dan ook niet zeer fraaien naam van Galgestraat begiftigd, welken zij nog draagt. [28])

Kort daarna betrok Jan Luyken weder zijn eigen huis, doch werd aldaar weldra getroffen door het verlies van zijne echtgenoote na een nog niet tienjarig huwelijksleven; het begrafenisboek van het Karthuizerskerkhof vermeldt:

> „*Begraven 25 January 1682 Maria de Oudens over de Eenhoorn-*
> „*sluys in de tweede Haerlemmerdwarstraat na Ykant, laet 3 kin-*
> „*ders na. Baer en roef.*"

Ook over dit sterfgeval wordt met geen woord gesproken in een der gedichten van Luyken.

Er bestaat [29]) een eigenhandig schrijven door Jan Luyken den 30 September 1684 gericht aan Gerrit Wilmse tot Harlingen, waarin hij den brief beantwoordt, hem overhandigd door broeder Henderick Janse, en waarin hij meldt dat hij „tegenwoordig weinig meer rymt". Eerst een drietal jaren later verscheen dan ook weder de eerste bundel gedichten van zijne hand.

Van een schrijven van 15 Januari 1685 is slechts eene copy in HS. bewaard. Behalve de gewone piëtistische uitingen, bevat deze brief eene beschouwing over het H.Avondmaal en de mededeeling hoe Luyken dit wel bij zich aan huis placht te gebruiken te zamen met den een of anderen bezoeker en met zijne huishoudster. Ook in dezen brief komt voor, dat „*hy in het rymen tegenwoordig weinig meer doet*"; evenwel ontvangen de „*zusters*", aan welke hij schrijft, op haar verzoek, het afschrift van een

---

28) J. ter Gouw Amsterdam 1e stuk bl. 112.

29) Verzameling C. P. v. E.

gedicht, kort te voren door hem vervaardigd „*voor een vriend in Vriesland, ter stede Harlingen*", en dat aanvangt:

„*Beminde* $\frac{\textit{broeder}}{\textit{(zuster)}}$ *die ik vand*
„*Langs waerelds Pelgrimswegen.*"

Dit gedicht is later afgedrukt in de *Zedelijke en Stichtelijke Gezangën*, pag. 90.

In de zes laatste regels van den brief noemt Luyken nog eenige zijner vrienden, als Johannes Rootwiek, Reinderd Adriaans en zuster Saartje Rosier, die te Amsterdam woonden, en broeder J. de Bood, die elders vertoefde.

Waarschijnlijk tengevolge van het overlijden zijner echtgenoote besloot Luyken weldra daarna zijne woning te verkoopen; zijne bekendheid als graveur was toen reeds zoodanig gevestigd dat wij vermeld vinden hoe „*Jan Luycke, plaetsnyder*" den 4 Mei 1685 voor ƒ1350 zijn huis in de laatste Haarlemerdwarsstraat verkocht aan Pieter Albertsz. Lichterman. [30])

Een tweede eigenhandig schrijven door Luyken van den 12 November 1688 [31]) geeft eenige mededeelingen aangaande sommige personen, met wie hij toen verkeerde. Uit het feit dat ze allen „*Broeder*" of „*Zuster*" worden genoemd, kan worden opgemaakt dat zijn omgang schier uitsluitend was met gelijkgezinden, aanhangers van de leer van Böhme. Deze brief is gericht „*aan de eersame Hendrik Janse Herrison van* „*Amsterdam tot Hinlopen*", vermoedelijk dezelfde die in den brief van 1684 wordt vermeld; zij bevat aanvankelijk allerlei mystieke beschouwingen en vermeldt onder meer broeder Klaas Meinderse, die onlangs te Amsterdam was geweest, zuster Tryntie Baarens die tijdelijk te Kleef verkeerde, en broeder Harmen die de groete zendt. Bij dit schrijven ontving Hendrik Janse tevens terug een door hem aan Jan Luyken toegezonden boekje, waarvan deze te vergeefs had getracht den band door J. Claus te doen herstellen. Eindelijk verzocht de schrijver de groeten aan de vrienden te Franeker.

In 1689 vinden wij een zeer sterk bewijs, hoezeer Luyken doordrongen was van de gevoelens van Böhme. In dat jaar verscheen een overigens weinig bekend boek: „*Verhandeling van den Christelyken Leidsman. door Barent Jooste Stol, Rotterdam by Ambrosius Werfhuyzen.*" [32]) Dit boek is eene bestrijding der leerstellingen van Böhme of gelijk hij daarin wordt genoemd Jacob Boheem, en achteraan is gevoegd de afdruk eener correspondentie van den schrijver met Johannes Luyken. Daaruit blijkt dat Barent Stol, die goed bevriend was geweest met de ouders van Luyken en nu nog met dezen zelf, van hem te leen had ontvangen de *Aurora* van Böhme, en juist daardoor zich had opgewekt gevoeld dat werk te bestrijden. Hij had aanvankelijk met Luyken afgesproken dat deze een titelprent voor zijn boek zoude vervaardigen, doch toen de graveur uit

---

[30]) Register der Kwytscheldingen. Amst. B B B 344 Vo.

[31]) Verzameling C. P. v. E.

[32]) Als voren.

eenige hem toegezonden blaadjes de juiste bedoeling van den schrijver inzag, weigerde hij zijne belofte na te komen, bij een vrij omstandig schrijven van Amsterdam, May 1689.

Den 12den van diezelfde maand beantwoordde Stol dien brief en zegt volstrekt niet te kunnen begrijpen, waarom Luyken nu weigert tegen behoorlijke betaling een titelprent te maken, en verwijt hem dat hij vroeger toch ook wel zaken had afgebeeld, die hij ten zeerste afkeurde, als moorden, wurgen, branden en bloedvergieten zooals in de *Kruisvaarders*.

Het resultaat der briefwisseling was echter dat de graveur bleef weigeren, en dat het boek zonder titelplaat werd uitgegeven.

Na den verkoop van zijn huis in 1685 was Jan Luyken verhuisd naar de Kerkstraat bij de Nieuwe Spiegelstraat, althans daar vinden wij hem den 5 Januari 1691, „*sieckelyck van lichaeme te bedde liggende, syn verstand, „memorie en uytsprake nogtans wel hebbende*", en terwijl hij den notaris Wilhelmus Sylvius had doen komen, ten einde zijn uiterste wil op te schrijven. Uit den inhoud van dit testament blijkt dat zijne beide dochters, die bij het overlijden zijner vrouw nog leefden, waren gestorven, en dat alleen zijn oudste zoon Caspar was overgebleven, over wien hij aanstelde tot voogden en beheerder van zijn goederen „*syn goede vrunden „d'Edele Nicolaes de Vree en Rynier Arundeus, syne neef*" en zulks met uitsluiting van weesmeesteren.

Deze Nicolaas de Vree was de vriend van Luyken's jeugd, wiens naam verbonden is aan twee gedichten in de Duytse Lier, het eene bij gelegenheid van zijn huwelijk, het andere een jaar later bij zijne verjaring. De vriendschap schijnt gebleven te zijn althans in den hiervoren aangehaalden brief van 12 November 1688 wordt ook hij vermeld: „*Broe- „der de Vree blyft seer swackelyck*". Deze uitdrukking zoowel als de benoeming tot voogd duidt genoegzaam aan dat hij met Luyken mede was gegaan in de richting van het piëtisme.

Immerzeel meldt dat die slechte gezondheidstoestand aanhield en dat de Vree daardoor werd gedrongen, Amsterdam te verlaten om naar Alkmaar te gaan wonen, waar hij 1702 overleed.

Het zou wellicht mogelijk zijn dat met de tweede hierin genoemde persoon de graveur R. Arondeaux aangeduid wordt. De door hem gegraveerde penningen zijn in de jaren 1685—1702 vervaardigd en hoewel hij meer in den Haag schijnt gewerkt te hebben, zoo bestaat o. a. een penning van hem op het Aansprekersoproer te Amsterdam, 1696. [33]) Zeker was hij familie van den op pag. XI genoemden voogd der kinderen van Christoffel Luycken.

De tweede bedoeling waarmede Jan Luyken zijn testament maakte, was de opdracht om „*aan syn testateurs huyshouster Annetje van Vliet „te laeten volgen hetgeen haer toebehoort, en meest bij hem Comparant „aan haer gegeven is, gespecifeert op een notitie bij hem Comparant „onderteekent.*"

Het is hier de plaats om met een enkel woord aan te stippen wat

[33]) Catalogus tentoonstelling van goud- en zilverwerken te Amsterdam 1880.

aangaande deze huisgenoote van Luyken bekend is. Zij was geboren 30 October 1657 en was waarschijnlijk na het overlijden van Maria de Oudens bij hem in betrekking gekomen. Ook zij behoorde tot dezelfde piëtistische richting als haar meester; immers in de hiervoor aangehaalde brieven van 30 September 1684 en 15 January 1685, even als in den hierna te vermelden brief van 28 Augustus 1703, brengt Luyken de groeten van *„Annittie"* over, en ook in dien van 12 November 1688 wordt zij genoemd en wordt medegedeeld, dat zij op dat oogenblik even van huis was gegaan.

Jan Luyken schijnt haar zeer op prijs te hebben gesteld, zooals blijkt uit een manuscript, dat in het bezit is van Jhr. Dr. J. P. Six; het is een exemplaar van de eerste uitgave van het *Menschelijk Bedrijf* van 1694 in groot 4°., met de gegraveerde versjes onder de afbeeldingen. Op de witte rugzijden zijn de teksten, welke voorkomen in de uitgave van 1704, door Luyken zelf geschreven, en evenzoo op het schutblad *„Annetie van Vliet"*. Daaronder staat in een handschrift van veel lateren datum: *„Dit origineel handschrift van Jan Luiken heeft hij aan bovengen. An- „netje van Vliet (zijnde in der tijd zijne huishoudster) vereert, die het „vervolgens gegeven heeft aan zijn kleinzoon ook genaamd Jan Luiken „en in wiens nalatenschap het in den jare 1764 verkogt is."*

En nog meer blijkt die verhouding uit een brief in November 1703 door Luyken geschreven aan Roelof Belinckhuys en Soon, waarin onder aan het geschrevene door haren meester, een postscriptum voorkomt van *„Anniti van Vliet"*, behelzende louter mystieke uitdrukkingen.[34]) Zie Bijlage 11.

Aanvankelijk werkte Jan Luyken alleen, doch weldra was onder zijne leiding zijn eenig overgebleven zoon Caspar zoo ver gevorderd, dat hij op 16- of 17jarigen leeftijd, in het jaar 1689, zijn vader kon bijstaan in het graveeren. De eerste proeve daarvan komt voor in *Pers*: *Romeynsche Adelaer* in dat jaar uitgegeven, en van dat oogenblik af werden verscheidene werken door hen te samen van gravures voorzien.

In 1698 of 1699 vertrok Caspar naar het buitenland en wel bepaald naar Neurenburg, en zeer mogelijk is het in verband daarmede geweest dat Jan Luyken omstreeks denzelfden tijd Amsterdam verliet om te Haarlem te gaan verblijf houden, waar hij in 1699 werd ingeschreven in het register der leden van het Lucasgild [35]), en waar hij schijnt gewoond te hebben aan de Bakkersloot. Van dit verblijf te Haarlem wordt door Luyken zelf melding gemaakt in brief 89 der *Geestelijke Brieven* en evenzoo wordt het vermeld in het voorbericht van *het Overvloeyend Herte*, zoo ook dat hij toen aldaar in kennis gekomen was met Daniël, den zoon van Roelof Bellinckhuys. [36])

[34]) Verzameling C. P. v. E.

[35]) Dr. van der Willigen, Artistes de Haarlem 32.

[36]) In den Roman Robert Hellemans, door A. Loosjes, (IV. 157), waarin de held van het verhaal met verschillende bekende personen in aanraking komt, wordt ook gewag gemaakt van bovenstaand verblijf te Haarlem. In den zeer vroegen morgenstond langs het Spaarne wandelend ontmoet Hellemans een onbekende,

Slechts kort schijnt Luyken aldaar gebleven te zijn en weldra zich weder naar Amsterdam te hebben begeven waar hij zich dicht bij zijne vroegere woning vestigde. Dit althans is op te maken uit een brief, van 28 Augustus 1703, welke afgedrukt staat in *het Overvloeyend Herte*. Dit schrijven is gericht aan zijne hiervoor genoemde Haarlemsche vrienden Roelof Bellinckhuys en Soon, die echter blijkens den inhoud op dat oogenblik zich te Amsterdam bevonden, en is gedateerd uit Schellinkhout in Noord Holland, zeer kort nadat hij derwaarts was gaan wonen van Amsterdam uit. Behalve de groeten van Annetje van Vliet, van vriend Seiwert Janse, van Claas Meynderse en van diens vrouw, bevat deze brief hoofdzakelijk de mededeeling dat bij het afscheid nemen Annetje nog had willen aangaan bij de Brouwersvrouw achter hunne woning in de Dubbele Arend, doch dit had verzuimd. Evenzoo om in den kelder, recht tegenover hunne deur, te verzoeken om in geval er een besteller met een brief aan zijn huis kwam te kloppen, dien dan bij de huisvrouw te zenden, aan welke hij order had gelaten die brieven aan te nemen, het port te betalen en ze te overhandigen aan Albert Luyken's huis; want daar de dochter uit die kelder toch den geheelen dag voor het raam zat te spinnen, kon zij het reetste zien als iemand aan hun deur klopte. Anders moest de besteller maar dadelijk worden verwezen naar Albert Luyken op de Nieuwendyk tusschen de twee Haarlemersluizen, in de Stad Hoorn; vooral was deze maatregel noodig met het oog op een brief van zijn zoon Caspar uit Neurenburg, welken hij spoedig verwachtte en wien hij zijne verhuizing nog niet had gemeld.

De in dit schrijven genoemde brouwerij de Dubbele Arend, behoorde aan de familie Hasselaar en bestond reeds in 1620. [37]) Zij besloeg het terrein nabij de Reguliersgracht, dat thans wordt ingenomen door de nummers 1029—1035 aan de Prinsegracht, waar zich nu de pakhuizen de Witte Arend, de Vergulde Arend, de Blaauwe Arend en de Nieuwe Arend bevinden, en daarachter in de Kerkstraat door No. 322 het pakhuis de Pool. In verband met den hiervoor medegedeelden brief, acht ik het wel waarschijnlijk dat Jan Luyken het tegenwoordige nummer Kerkstraat 324 heeft bewoond, welk huis het jaartal 1673 in den gevel draagt.

De hierboven genoemde Albert Luyken was hoogstwaarschijnlijk een zoon van Christoffel, den oudsten broeder van Jan [38]).

Hoewel zulks niet met volkomen zekerheid is te zeggen, omdat bij zijn huwelijk zijn beide onders reeds waren overleden, zoo pleit het jaar zijner geboorte (ongeveer 1664), zijn nauwe betrekking tot Jan Luyken, de familienaam van zijn getuige, en vooral het feit, dat in zijn voornaam dezelfde wordt gevonden van zijn grootvader van moederszijde, Albert

---

die blijkt vader Luyken te zijn en die hem medeneemt naar zijn huis aan de Bakkersloot, en hem aldaar een en ander vertoont van zijne gedichten en van zijne gravures. Eigenaardig is het evenwel dat de schrijver hier gelijktijdig doelt op de verzen van Jezus en de Ziel, verschenen 1678, en op de gravures van de Plagen van Egypte uit de Icones, verschenen 1708.

[37]) Wagenaar II, 478.

[38]) Zie pag. V.

van de Velde, ten zeerste voor deze onderstelling. Hij huwde volgens de navolgende aanteekening [39]):

„*Albert Luyken van A., Winckelier, oud 25 Jaarn, op de Lauriers Gracht, ouders doot, geassit met Isaac Arendeix en Hester van Halmael van A., oud 21 Jaarn, in de Wolverstraat, geasst met Veniam Ætatis, zijn ingeteekend 20 Augustus 1689.* Zie Bijlage 14 en 15.

Zij huwden echter niet voor schepenen te Amsterdam.

De hier voorkomende getuige van den bruidegom stond zonder twijfel in familiebetrekking met den hiervoor [40]) genoemden uitvoerder der laatste wilsbeschikking van Jan Luyken in 1691.

Albert Luyken zoowel als zijne vrouw behoorden tot de Doopsgezinde Gemeente van het Lam; zij was gedoopt 18 November 1685, hij een jaar later, 24 November 1686, onder getuige van Wilhem Siuwerts en Adam van Broekhuysen. Nog herhaalde malen komt zijn naam voor als getuige bij den doop van

Elsje van Halmael . . . . in 1694,
Abraham Veerom . . . „ 1698,
Marike van Halmael . . . „ 1699,
Abraham van Halmael . . „ 1700.

In ditzelfde jaar huwde hij ten tweeden male volgens de aanteekening:

Albert Luyke, wed., van Amsterdam,
en
Cornelia Laars, J. D., van Haarlem,
24 October 1700 getrouwd voor schepenen van Haarlem [41]).

Op dit huwelijk werd door zekeren Jacobus d'Jonkheer een lang bruiloftsgedicht gemaakt, gedrukt te Haarlem bij Izaak van der Vinne. — Uit deze laatste echtverbindtenis liet hij bij zijn overlijden eene dochter na, Christina, geboren 21 September 1703, bij wier doop op 13 Februari 1724 hare moeder als weduwe getuige was, en die niet lang daarna huwde met Matthijs Beuningh.

Albert Luyken zelf bleef zijn oom in trouwe vriendschap behulpzaam tot aan het einde van diens leven, zooals blijkt uit de mededeeling bij Jan Luykens begrafenis.

In November 1703 schreef Jan Luyken andermaal uit Schellinkhout aan zijn vrienden Bellinckhuys. Alleen de piëtistische gedeelten uit dien brief zijn afgedrukt in de *Geestelijke Brieven* No. 100. In het origineel volgen daarachter „*eenige uittreksels uit de Waater Philosophy der Wysheit van E. P. J. H.*" verder de groetenis van Dirck Meynderse en van Gerret Dirckse. Het is onder aan dezen brief dat Annetje van Vliet een postscriptum heeft geschreven, waarop ik zoo straks doelde. [42])

Achteraan *het Overvloeyend Herte* is nog een brief van Luyken afge-

---

[39]) Puy Inteeken-Register.
[40]) Zie pag. XIV.
[41]) Gemeente-Archief van Haarlem.
[42]) Verzameling C. P. v. E.

drukt, wederom gericht aan dezelfde vrienden en gedateerd van 19 November 1704. Deze bevat geene bizonderheden, alleen blijkt daaruit dat de schrijver toen weder was verhuisd en zich „*buiten Hoorne*" bevond; ook daar bleef hij kort, want een jaar daarna woonde hij weder te Amsterdam. In n°. 65 der *Geestelijke Brieven* spreekt Luyken zelf ook van zijn terugkomst uit Hoorn.

Vrij zeker stond dit in verband met den terugkeer van zijn zoon Caspar uit Duitschland. Zooals hiervoren vermeld, was deze in 1698 of 1699 vertrokken naar Neurenburg, waar hij werkzaam was bij de bekende uitgeversfirma Chr. Weigel voor wie hij, behalve een aantal illustraties van diverse werken, ook verschillende losse gravures vervaardigde, waaronder eene weinig bekende serie van kleederdrachten uit Neurenburg, gedateerd 1701. [43])

Caspar Luyken was niet ongevoelig voor de schoonheden der Duitsche natuur zooals blijkt uit eene teekening van den Muizentoren, en eene van Neurenburg, de laatste in 1700 vervaardigd. [44]) De beschouwing zijner teekeningen leert ons hem kennen als een goed copiïst der voorwerpen en vooral der personen welke hij voor oogen had, zooals b.v. blijkt uit zijne reeks Amsterdamsche straatventers en andere kleine schetsen. [45]) Ook onder de gravures van Gottfrieds Kronyk, door hem onder toezicht van, althans te zamen met Jan Luyken vervaardigd, en onder de illustraties der werken van Pater Abraham à Santa Clara komen sommige zeer goede composities voor, met name het keurig uitgevoerde prentje „*das Caffeehaus*" in *Etwas für Allen*, uitgave 1711. Niet groot daarentegen was zijn voorstellingsvermogen van gebeurtenissen, waaraan meer verheven denkbeelden verbonden waren, zooals van de Bijbelsche geschiedenis; zoo b.v. de door hem vervaardigde gravures in den Bijbel van Weigel en zulks niettegenstaande hij daarvoor kon profiteeren van de behandeling van dezelfde onderwerpen door zijn vader. In het geheel dragen zijne werken blijk van te wild, met te weinig zorg te zijn vervaardigd.

Aangaande de levensbizonderheden van Caspar Luyken, is er zeer weinig tot ons gekomen; alleen is uit het eenige gedicht waarin Jan Luyken doelt op zijne familieomstandigheden, bij gelegenheid van het overlijden van dezen zijnen zoon [46]) na te gaan dat Caspar in zijne jeugd niet geheel de ultra-piëtistische denkbeelden van zijn vader deelde, doch eindelijk daartoe door dezen werd overgehaald en daaraan tot zijn dood bleef vasthouden.

Eenige, hoewel slechts weinige, bizonderheden dienaangaande zijn te putten uit de nummers 39 tot 43 van de *Geestelijke Brieven*, door Jan Luyken aan zijn zoon gericht. In dat boek zijn de datums weggelaten en alzoo slechts bij benadering te gissen. In den eersten brief dringt Jan Luyken er ten zeerste bij zijn zoon op aan om toch denzelfden weg

---

[43]) Verzameling C. P. v. E.

[44]) Als voren.

[45]) Als voren.

[46]) Stichtelijke Gezangen. Uitgave 1709, bl. 260.

te kiezen, als hijzelf, en voegt er bij: „*gelijk mijn vader gewenst en ge-„hoopt heeft mijne toekeer tot God, zoo hoop en wens ik uwe toekeer „tot God.*"

De tweede is „*geruimen tijd later*" geschreven, en heeft denzelfden inhoud; ook daarin wordt verwezen naar het voorbeeld van „*Uw groot-„vader, den Godvruchtigen Caspar Luyken, wiens voetstappen ik wens „dat gij moogt volgen.*"

De derde brief begint „*Sedert ik hier wone heb ik nu al verscheide „malen aan UE. geschreven*", en heeft overigens weder denzelfden inhoud. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat de verhuizing, waarvan hier sprake is, eene der hiervoor vermelde veranderingen van woonplaats tusschen 1699 en 1704 is, en dat de geheele briefwisseling is gevoerd tijdens het verblijf van Caspar te Neurenburg.

De beide andere brieven zijn geschreven nadat Caspar gehoor had gegeven aan de roepstem zijns vaders en van ganscher harte tot diens levensbeschouwing was overgegaan. Hoewel zulks bij het overdrachtelijke der uitdrukkingen van dat schrijven niet gemakkelijk met voldoende zekerheid is vast te stellen, zoo schijnt die ommekeer het gevolg te zijn geweest van eene ernstige ziekte, welke den jongen man in het vreemde land overvallen was. Zijn vader verlangde nu zeer naar zijne terugkomst en vertrouwde dat het weder nu wel zachter en meer bekwaam tot reizen zoude wezen en dat een hunner vrienden (wiens naam echter, evenals alle andere voorkomende in de *Geestelijke Brieven*, met N. N. wordt aangeduid), die had aangeboden Caspar huiswaarts te geleiden, dit thans wellicht zou willen volbrengen.

In den vijfden brief eindelijk schrijft Jan Luyken weder alleen over den geestelijken strijd. Toen dit schrijven verzonden werd, had Casper den 10den April gemeld, dat hij terug zoude komen.

Dit was in het jaar 1705; immers Caspar vervaardigde nog kennelijk naar het leven de gravure van den intocht te Neurenburg van den toenmaligen Roomschen Koning Joseph I, [17]) welke 11 Sept. 1704 geschiedde. In het einde van 1705 was Caspar in ieder geval weder in Amsterdam en vernemen wij uit het Kerkelijk Huwelijks Inteeken Register:

> „*Casper Luyken van A., oud 33 in de Amstelkerkstraat, de „vader Inpotent, en Maria Elisabeth van Aken van Schraavenhage „oud 30 Jaren in Vyzelstraat, de vader in Schraavenhage, zyn „ingeteekend 30 October 1705. Getrouwd in de Nieuwe Kerk den „17 November 1705 door Ds. van der Horst.*" (Op zijde staat: „*hy vaders consent goet ingebragt Pr. Doeckes, Coster; sy vaders „consent goet ingebragt.*") Zie Bijlage 12 en 13.

Eene aanteekening bij bovenstaande mededeeling geeft ons tevens eenig inzicht in den maatschappelijken en finantiëelen toestand der familie Luyken. Men kon toen nl. in vijf verschillende klassen trouwen, waarvan de onkosten bedroegen:

---

[17]) Hij werd Keizer in 1705.

1e klasse	. . . .	*f* 30.—
2e „	. . . .	„ 15.—
3e „	. . . .	„ 6.—
4e „	. . . .	„ 3.—
5e „	. . . .	nihil. [48])

Nu trouwde Caspar Luyken in de vierde klasse, doch betaalde dubbel, hetgeen te dien tijde meer voorkwam en hetgeen vermoedelijk diende om iets beter te worden behandeld zonder te vervallen in de grootere uitgaven, overigens verbonden aan eene hoogere klasse. Hieruit blijkt dus, dat zijn vermogen niet anders dan bescheiden kan genoemd worden.

Ook van dit huwelijk is niets te vinden in het archief van den Haag.

Caspar Luyken vestigde zich met ter woon op de Prinsegracht, tegenover de vroeger genoemde Brouwerij de Arend, doch slechts kort genoten hij en zijne vrouw hun huwelijksgeluk. Nadat hun een zoon was geboren, die naar zijn grootvader Jan werd genoemd, meldt het Quohier van het recht van registratie op de Begrafenissen: *„2 October 1708, door „Annetje van Vliet voor Casper Luyken voor het recht van begraven „betaald f 3.—"* en het Begraafboek der Nieuwezijds Kapel *„4 October „1708 Begraven een man Casper Luyken, Mr. Plaatsnyder, compt van „de Nieuwe Prinsegraft tegenover de Brouwery van den Arent."*

Hij schijnt te zijn overleden zonder fortuin na te laten; zijne weduwe en zijn zoon kwamen inwonen bij den ouden Jan Luyken, die wellicht dien ten gevolge de woning betrok, welke hij bij het einde zijns levens bewoonde in de Utrechtschedwarsstraat bij den Binnen-Amstel.

Jan Luyken was inmiddels bij al zijne verhuizingen met onverminderden ijver voortgegaan met het vervaardigen zijner teekeningen en gravures. Zooals blijkt uit de opgave zijner verschillende werken, was het veld waarop hij zich te dezen opzichte bewoog, buitengewoon uitgebreid. Het zou moeielijk zijn eenig vak van wetenschap, kunst of nijverheid, eenig tijdvak of eenige afdeeling der wereldgeschiedenis te noemen, waaraan niet door hem onderwerpen voor zijn prenten werden ontleend.

Natuurkunde, scheikunde, plantkunde, natuurlijke historie, aardrijkskunde, oudheid- en penningkunde, scheepsbouw, teekenkunde en vooral de geschiedenis leverden hem de stof voor zijne teekenpen en graveerstift. Zoowel bijbelsche als vaderlandsche en algemeene geschiedenis werden afgebeeld; zoowel zinnebeeldige voorstellingen en tallooze kaartenvignetten als de meest alledaagsche onderwerpen, en zulks met zoodanige vaardigheid en snelheid, als nauwelijks door eenig ander graveur is geevenaard.

Zelfs hoewel hij niet, gelijk velen zijner kunstbroeders toen ter tijd deden, in het buitenland schijnt te hebben gestudeerd, en het b.v. duidelijk is dat hij zelf nooit een berg aanschouwde, zoo werden naar de beschrijvingen der bezoekers van verre landen, tal van reizen door hem geillustreerd.

---

[48]) Mededeeling van Mr. N. de Roever.

Bij alle afwisseling echter bleef Luyken zich op één punt steeds gelijk, in de zorg namelijk welke hij aan zijn werk wijdde. Onverschillig of hij te doen had met de afbeelding van een insect, een vlinder of eene plant, met een slechts weinige centimeters groot boekverkoopersmerk of wel met een zijner meer dan een meter groote historische voorstellingen met honderden figuren, overal toonde hij zich de man vol smaak en geest, vol rijkdom van gedachten, de kunstenaar geheel meester van zijne kunst. Zoowel in het accuraat wedergeven van hetgeen hij voor oogen had, zooals b. v. in zijne *Honderd Ambachten*, toont Luyken zich meester, als daar waar hij aan zijne fantazie den vrijen teugel kon vieren in zijne groote composities, waarop alle, zelfs de meest verwijderde figuurtjes, bezig zijn met het onderwerp, dat door hem wordt behandeld en waarop zelfs de kleinsten daarvan met evenveel zorg zijn gegroepeerd als de hoofdpersonen.

Zeker is er dan ook niets overdrevens in den lof, dien Immerzeel hem toebrengt waar hij hem aan het einde zijner beschouwing „een zeldzaam talent" noemt [43]).

Luykens prenten zijn bijna geheel met de etsnaald bewerkt, hier en daar met het burin opgesneden. Van het burin is echter minder gebruik gemaakt dan men bij eene oppervlakkige beschouwing zou meenen. Luyken had eene zoodanige vastheid en zekerheid in het etsen en het bijten zijner platen verkregen, dat op zijne prenten lijnen, die de zuiverheid van de burinsnede schijnen te bezitten, wanneer men ze met het vergrootglas beschouwt, wel degelijk geëtst blijken te zijn. Ook dikwijls maakte Luyken, vooral in luchten, met groote handigheid gebruik van de roulet. Van de drooge naald is in geen zijner prenten een spoor te ontdekken.

In Jan Luyken's eerste prenten, van 1677 tot ongeveer 1682 vervaardigd, is eenige onvastheid in de uitvoering niet te ontkennen: ook is de teekening, ofschoon niet slecht, toch dikwijls zwak. Alles is als het ware week en afgerond. Alleen in de samenstelling zijner composities toont hij zich reeds de meester. Spoedig echter ziet men in zijn werk die zwakheid in uitvoering en teekening verminderen; meer en meer wordt zijn werk los en vrij. In het tijdvak van 1682 tot 1687 merkt men op, dat Luyken, als naar het voorbeeld van Claude Mellan, dikwijls geene of althans zeer spaarzaam kruisharceeringen in zijne figuren, enz. aanbrengt, en dat hij vorm en ronding zoekt te verkrijgen door een enkele lijnlaag, wier lijnen in de schaduwen en diepsels het breedst zijn, en naarmate zij de lichte partijen naderen smaller worden om bij het hoogste licht komende, in zeer smalle lijnen te eindigen. Deze manier schijnt Luyken echter niet altijd te hebben kunnen bevredigen, althans langzamerhand zien wij haar minder door hem in toepassing gebracht. Van dat oogenblik af begint Luyken zich in zijn volle kracht te vertoonen en is zijn talent tot volle rijpheid gekomen. Alles is geestig, de figuren zijn vast en kantig geteekend; alles wat hij voorstelt is als met een vlugge hand daar neergeschreven,

---

[43]) Levens der Kunstschilders, II 189.

vooral zijne kleine figuren en achtergronden schijnen alsof ze spelende met de etsnaald in het koper zijn gegrift.

Is het voor den kenner niet moeijelijk het jaar der vervaardiging ongeveer te bepalen van Luyken's prenten uit de eerste helft zijner werkzaamheid, — dit te doen van de later door hem bewerkte prenten is zoo goed als onmogelijk, tengevolge van de weinige verandering die in zijne manier gedurende dien tijd waar te nemen is. [50])

Van zelf spreekt dat de fouten en anachronismen op het punt van kleeding, gebouwen en ander bijwerk in zijne bijbelsche voorstellingen het gevolg zijn van de geringe aandacht welke toen door de wetenschap aan die zaken werd geschonken, en dat die door zijne tijdgenooten niet met meer juistheid werden behandeld.

In het geheel is de oorspronglijkheid van Jan Luyken zeer groot, want hoewel zijne voorstellingen bijna altoos een bepaald cachet dragen, waardoor zij zich van andere soortgelijke onderscheiden, zoo herhalen zijne figuren zich toch bijna nooit. Evenzoo is het met het volgen van andere meesters, waarvan, volgens den Heer van der Kellen, het eenige voorbeeld is, eene luisterende vrouw op de prent van de Hagepreek uit Bor (1679) welke gecopieerd is naar eene figuur uit de Prediking van Johannes den Dooper door Frederik Bloemaert, terwijl er in de compositie van de prentjes in *Jezus en de Ziel* (1678) zeer groote overeenkomst is met die in *Otto Vaenius' Amoris divini emblemata. Antverpiae* 1660. 4o.

Onder de eerste voortbrengselen zijner graveerkunst komt het eene enkele maal voor, dat Luyken reeds gebruikte, door anderen gegraveerde platen, aanwendde, met enkele veranderingen van zijne hand; zoo is in „*de Reis van E. Melton 1681*," de plaat op pag. 206, dezelfde voorheen gebruikt in het werk „*de Amerikaansche Zeeroovers*", in 1678 verschenen; evenzoo is de prent op pag. 102 eene eenigsints gewijzigde afdruk eener ets voorkomende in „*Koenraad van Klenk's Moscovische Reis*", welke 1677 uitkwam.

Ook komt het nu en dan voor, dat Luyken voor een nieuw werk eene oude graveerplaat van hem zelf met eenige wijziging aanwendde, zooals in „*Dan's Historie van Barbarijen 1684*," waarin platen voorkomen, welke met zeer geringe afwijking waren gebruikt in „*Melton's Reis 1681*," in „*Brown's Reis 1682*" en in „*Van den Bosch, Zeehelden, 1683.*" Zelfs komt in dit boek twee maal de afdruk voor van dezelfde kopergravure met eenige verandering. Daar al deze werken werden uitgegeven bij denzelfden Jan ten Hoorn is het echter wel te denken dat de oorzaak van deze herhalingen meer bij hem, uit redenen van zuinigheid is te zoeken dan bij den graveur. Later komen dergelijke repetities niet meer voor.

Even verschillend als de onderwerpen van Luyken's prenten is de behandeling zijner teekeningen: velen zijn met zorg opgeteekend met roet en O. I.

---

50) Bovenstaande opmerkingen omtrent de manier van etsen van Jan Luyken zijn te danken aan de vriendelijke mededeeling van den Heer J. Ph. van der Kellen.

inkt, anderen alleen, doch met groote naauwkeurigheid, in omtrek met de pen gemaakt, wederom anderen alleen in ruwe schetsen met de pen, doch waaraan Luyken genoeg had om zijne gravure uit te werken. Zoover mij bekend is bestaan er slechts enkele teekeningen met sapverf van hem, waarvan zich eene „*het mooi weder*" uit de *Ethica Naturalis* in Teylers Museum bevindt, en een drietal in de verzameling van den Heer C. P. van Eeghen, nl. „*de Morgenstond*", evenzoo uit de *Ethica Naturalis*, de groote afbeelding van „*het Laatste Oordeel*", en *een oude man en vrouw bij avond op straat gaande*; de beide laatsten werden niet gegraveerd. Verscheidene teekeningen dragen blijk, dat zij op de graveerplaat zijn doorgetrokken, anderen zijn slechts door hem gecopiëerd.

In den regel zijn de etsen zeer precies naar de teekeningen gevolgd, meer dan eenmaal echter komt het voor dat men bespeuren kan hoe de teekening wel is gebruikt als handleiding bij het etsen, maar hoe de kunstenaar bij deze laatste bewerking een ander denkbeeld heeft gekregen aangaande de ordonnantie, enz. Soms is die verandering van vrij wat belang zooals in de prent van den Torenbouw van Babel, uit de *Icones*; de teekening [51]) daarvan is veel fraaier dan de prent, waarop de toren veel meer naar den achtergrond is gebracht.

Zoo is de teekening [52]) van het Loofhuttenfeest, uit de *Icones*, genomen op het oogenblik dat de loofhutten worden gebouwd, terwijl de gravure het tijdstip voorstelt dat die reeds gereed zijn.

Ook bij den Wederopbouw van de muren van Jerusalem door Nehemia, evenzoo uit de *Icones*, geeft de teekening [53]) eene vrij belangrijke afwijking te zien van de gravure.

Bij de Overbrenging van de Ark naar Jerusalem door David, uit hetzelfde werk, was in de teekening [54]) de voorstelling aangebracht van den dood van Uza, welke op de gravure is weggelaten.

Overigens is bij alle deze de ordonnantie vrij wel onveranderd gebleven.

Dikwijls zijn die veranderingen op de teekeningen aangegeven met potlood of met rood krijt, andere malen schreef Luyken er bij waaraan hij bij het etsen moest denken. Zoo staat op de teekening [55]) van het vignet voor de groote kaart van „*le Pays de Canan*" uit den Bijbel van Martin:

> „*Onderstel of deese plaats groot genoeg is tot de letters, dan*
> „*sou ick de deur van 't graft gemerkt A, wat meer naa 't mid-*
> „*den van de Rots setten; men sou dit ook wel nog wat hooger op*
> „*kunnen laaten schieten.*"

Beide veranderingen zijn in de gravure aangebracht.

Op de teekening [56]) van Jonas Prediking, uit de *Icones*, schreef Luyken:

---

51) Verzameling C. P. v. E.
52) Als voren.
53) Als voren.
54) Als voren.
55) Als voren.
56) Als voren.

„By de twee laatste zyn de letters van de histori te dicht boven „tegen de lyn aan gestelt en wat te klyn, het staat niet wel; de „voorgaande syn beeter.”

Ook daarop is bij de gravure gelet, gelijk Luyken dan ook reeds op de teekening grooter letters gebruikte.

Op de teekening [57]) der Verkondiging aan de Herders, mede uit de *Icones*, staat door hem geschreven:

„N.B. In de koopere plaat heb ick een Steen in den hoeck ge„stelt om met een te kunnen dienen tot een Tytel van de plaaten „des Nieuwen Testaments tot een onderscheyding van die des „Ouden testaments.”

Deze opmerking is er dus opgeschreven nadat de ets reeds was vervaardigd. Eigenaardig is het evenwel dat Luyken toch geen gevolg heeft gegeven aan zijn hier neder geschreven voornemen van *„een Tytel,”* maar in de prent de steen wit gelaten heeft.

Onder de niet gegraveerde teekening in kleuren van het Laatste Oordeel, [58]) maar die toch evenals bijna al zijne teekeningen, in spiegelbeeld is vervaardigd, schreef Luyken:

„Dese verbeeldingh moet andersom geconcidreert werden, soo dat „de saaligen aan de rechter en de onsaalige aan de linckerhand „van den Richter Christo koomen te staan.”

Kennelijk was deze opmerking niet voor den graveur zelf bestemd, maar voor iemand anders die de teekening in handen kreeg.

Soms ook waren het veranderingen in de opschriften, zooals bij de Overbrenging der Ark, uit de *Icones* [59]) is het eerste

„David speeld voor de Arcke 2 Samuel 6

doorgehaald en daarvoor in plaats gesteld:

„David verheugd sich voor de Arcke.”

Een andermaal schreef Luyken het bijschrift ter voorkoming van moeite; zoo bevinden zich op de prent van de Banieren der Twaalf Stammen uit *Goeree*, *Mozaische Historie*, in de fries onderaan vier schildjes met verschillende voorstellingen. Op de teekening [60]) zijn deze niet beteekend, doch in elk hunner staat geschreven wat er moet worden voorgesteld:

„D *de hof met vier riviren. De Granaatappel.*
„C *Schip met de Wolk en Vyerkolom.*
„B *Het Boek met een Ploeg.*
„A *Een Spheer met de aardkloot.*”

Jan Luyken was uitmuntend bekend met de regels der doorzichtkunde; behalve uit zijne werken in het algemeen blijkt zulks nog meer bizonder uit sommige teekeningen, b.v. uit die van de Inwijding van den

---

[57]) Verzameling C. P. v. E.
[58]) Als voren.
[59]) Als voren.
[60]) Als voren.

Tempel voor *Goeree Mozaische Historie* [61]) en uit die van Zacharias uit den Tempel komende, voor den kleinen Bijbel van Mortier, [62]) welke beide nog de lijnen der perspectief vertoonen.

In den regel waren de teekeningen op dezelfde grootte als de etsen, nu en dan echter grooter. In dat geval maakte Luyken een schetsje in zeer grove, doch juiste omtrekken naar de meer uitgewerkte teekening en ter grootte van de koperen plaat. Zoo geschiedde het b.v. met de *Onwaardige Wereld,* waarvan verscheidene dezer latere schetsen bewaard zijn. [63])

Jan Luyken vervaardigde niet slechts etsen, maar ook bij velen daarvan dichterlijke bijschriften, of wel eene opsomming van toepasselijke bijbelplaatsen. In den regel geschiedde zulks te gelijk met de teekeningen en achterop een aantal daarvan zijn die bijschriften te vinden, geschreven in het onveranderlijk keurige en duidelijke handschrift van Luyken, en welke dan meestal betrekking hebben op de daarop volgende afbeelding. Zulks is het geval met de *Ethica Naturalis* (1700) waarachter echter niet de Latijnsche verzen van dat werk zijn geschreven maar de Hollandsche gedichten van de in veel kleiner formaat verschenen *Beschouwing der Wereld* (1708).

Hetzelfde is geschied bij de *Voncken der Liefde Jesu*, bij de *Onwaardige Wereld*, bij het *Leerzaam Huisraad*, bij *'s Menschen Begin, Midden en Einde*, en bij de *Bijkorf des Gemoeds* Dit laatste [64]) is geheel en al voorzien van al de gedichten in handschrift; bij de anderen daarentegen komen achter sommige teekeningen wel, achter andere geene opschriften voor, zonder dat voor dit onderscheid eenige aanleiding te vinden is.

Bij het meerendeel der hiervoren genoemde werken zijn later de teekeningen uitgeknipt om ze te bewaren en is het daarachter of daaronder geschrevene geheel verwaarloosd; zoo hadden die van *Zedelijke en Stichtelijke Gezangen* ongetwijfeld vroeger allen onderschriften, zooals nu nog maar alleen over is bij No. 19 *„een Waardige Bode”*. [65])

Evenzoo waren stellig onder de teekeningen der *Honderd Ambachten* [66]) de versjes geschreven, welke in de eerste uitgave van 1694 ook gegraveerd zijn, doch welke bij allen zijn afgeknipt, behalve bij *den Steenhouwer.* Uit het hiervoren medegedeelde (pag. XV) bleek reeds hoe Luyken in een exemplaar van dezen eersten druk de teksten bijschreef, welke hij toepasselijk achtte en welke voorkomen in den tweeden druk van 1704.

Ook de meerderheid van de teekeningen door Jan Luyken vervaardigd voor den Bijbel van Weigel zijn door hem van bijschriften voorzien,

---

61) Verzameling Teylers Museum.

62) Verzameling C. P. v. E.

63) Als voren

64) Als voren, geheel compleet aldaar aanwezig. Afkomstig uit de verzameling Jacob de Vos.

65) Als voren.

66) Als voren. Geheel compleet aldaar aanwezig. Afkomstig uit de verzamelingen Goll v. Frankenstein en Verstolk v. Zoelen.

welke echter meest door een lateren bezitter zijn afgeknipt en onder de teekeningen op het opzetpapier zijn geplakt.

Ter andere plaatse zijn de dichtwerken van Jan Luyken meer in het bizonder behandeld, zooals in de verschillende werken over de Nederlandsche letterkunde van Hofdijk,[67]) Jonckbloet [68]) en anderen, verder door C. Busken Huet [69]) die in eene paralel tusschen Jacob Cats en Jan Luyken aan den laatste verre de voorkeur geeft, dan door Albert Steenbergen, [70]) die den inhoud der verschillende dichtwerken nagaat in verband met de afbeeldingen, en laatstelijk door H. Italie [71]) meer bizonder met het oog op de *Duytse Lier*. Ik behoef daarbij dus niet langer stil te staan te meer omdat gelijk reeds is opgemerkt, daaruit geene historische bizonderheden te putten zijn, en vermeld alleen ter wille der volledigheid de titels der werken welke Luyken vervaardigde, behalve nog zijne verschillende bijschriften bij enkele gravures.

Duytse Lier, 1671.
Jezus en de Ziel, 1678.
Voncken der Liefde Jesu, 1687.
Goddelyke Liefdevlammen, 1691.
Het menschelyk Bedryf, 1694.
Beschouwing der Wereld, 1708.
Zedelyke en Stichtelyke Gezangen, 1709.
De onwaardige Wereld, 1710.
Het leersaam Huisraad, 1711.
De Bijkorf des Gemoeds, 1711.
Des menschen Begin, Midden en Einde, 1712.
Schriftuurlyke Geschiedenissen, 4o. 1712,

waarbij na zijn overlijden nog kwamen:

Geestelijke Brieven, 1714.
Brieven aan syn lieve vrienden, 1741.
Het overvloeyend Herte, 1767.

Deze werken mochten zich voor het meerendeel in groote populariteit verheugen, zooals blijkt uit het groot aantal verschillende drukken van de meesten hunner. Een ander bewijs hoezeer door sommigen die gedichten werden op prijs gesteld is een manuscript van 1757 waarin die allen zijn uitgeschreven en op muziek gebracht [72]) een arbeid van zoodanigen omvang, dat van Eynden en van der Willigen in hunne levensbeschrijving van Bagelaar, het der moeite waard vonden, daarop de aandacht te vestigen.

Geheel in verband met zijne beschouwing over de waarde of liever de onwaarde van dit aardsche leven, en over de noodzakelijkheid om

---

[67]) Geschiedenis der Nederl. Letterkunde. pag. 288.
[68]) Geschiedenis der Nederl. Letterkunde, IV 368.
[69]) Gids, October 1863.
[70]) Vaderlandsche Letteroefeningen, Nov. 1875.
[71]) Oud Holland 1888.
[72]) Verzameling C. P. v. E.

slechts te werken voor het leven hier namaals, was ook het gedrag van Jan Luyken: hij beoefende waarlijk datgene wat hij meende de waarheid te zijn en zooals gemeld wordt: [73]) was hij „in zijn omgang stil, deftig en „minzaam, doch met weinigen gemeenzaam"; hij beminde de eenzame wandelingen, gedurende welke hij bij alles wat hij zag den indruk vernieuwde van Gods nabijheid en Gods goedheid, hetzelfde gevoel dat hem ook zijne gedichten in de pen gaf, waarin geestelijke beschouwingen werden vastgeknoopt aan de meest alledaagsche voorwerpen en verrichtingen. „Hij bezocht dikwijls de godvruchtigen, maar meest de behoeftige „en geringe en hielp haar nood met groote heimelijkheid vervullen, werd „veel in zijn huis bezocht, ook van lieden van andere plaatsen en schoon „hij weinig sprak, ging ieder gesterkt van hem, want hij drukte hooge „zaken met lage woorden uit. Hij was zeer nederig over zijne eigene be„kwaamheid, gelaten en vol liefde, zoodat hij nimmer het slechte van zijn „naaste ophaalde, gaarne daarentegen het goede."

Evenals hier wordt ook elders bizonder zijne mildheid en groote eenvoud geroemd. Houbraken [74]) vermeldt hoe het herhaaldelijk voorkwam, dat degenen die bij hem bestellingen kwamen doen, hem slechts voor den knecht aanzagen en Kramm [75]) verhaalt op gezag van Jacob de Vos, dat Luyken zoo gewend was om alles aan de armen te geven, dat toen de uitgever Mortier de plaat ontving voor de titelprent van de *Icones*, welke hem door Annetje van Vliet werd gebracht, hij haar een zak zesthalven (*f* 275.—) als fooi schonk ten einde die voor haar meester aan te wenden, omdat hij zeker wist dat, indien deze zelf het geld in handen kreeg, hij daarvan niets voor zich zelf zoude gebruiken. [76])

Jan Luyken schijnt bij zijne bezigheden ook eene levendige briefwisseling te hebben gevoerd. Na zijn dood werden door de uitgevers Wed. P. Arentz en K. van der Sys een 127tal zijner brieven verzameld en in het licht gegeven onder den titel: „*Geestelyke Brieven*" en in 1741 verscheen nog een 27tal welke in den eersten bundel niet waren opgenomen. In het voorbericht wordt medegedeeld dat deze brieven allen zijn geschreven tusschen 1685 en 1712, de laatste zelfs kort voor zijn overlijden en dat zij, behalve een vijftal aan zijn zoon Caspar, (zie pag. XVIII) waren gericht deels aan zijne gemoedsvrienden, d. w. z. aan degenen die even als hij op het stuk der godsdienst dachten, deels aan zijne welmeenende bloedverwanten.

Zeer jammer is het dat de verzamelaar verder opmerkt dat hij „*als* „*eene zaak daar niet veel aan gelegen leid*" alle datums heeft weggelaten omdat die op sommige origineelen verzuimd waren in te vullen, maar nog meer dat gelijk reeds bleek (pag. XVII) alleen de godsdienstige uitingen

---

73) Levensbeschrijving voor 's Menschen Begin, Midden en Einde.

74) III 255.

75) IV 1017.

76) Wijlen Frederik Muller, mede een warm bewonderaar van Jan Luyken, betwijfelde de waarheid van dit verhaal zeer en meende dat zijn excollega Mortier er waarlijk de man niet naar was geweest om zich op zoodanige wijze te buiten te gaan.

uit die brieven zijn overgenomen, terwijl alles wat van eenigsints persoonlijken aard was, of familie-aangelegenheden betrof, zorgvuldig is weggelaten, evenals de namen van hen aan wie de brieven gericht zijn; de eenige uitzondering daarop zijn het vijftal brieven aan zijn zoon Caspar gericht.

Door deze wijze van behandeling toch is eene rijke bron voor onze kennis van Jan Luyken's leven onbruikbaar gemaakt, en vallen uit die beide bundels slechts luttele bizonderheden op te maken. De meeste brieven zijn gericht aan „*Beminde Broeder*" of aan „*Beminde Zuster*", natuurlijk in geestelijken zin: een drietal [77]) is bestemd voor zijne „*Beminde Motje*", welke tante op dringende wijze wordt uitgenoodigd hem nog eens te komen bezoeken. Zij schijnt daar inderdaad gevolg aan te hebben gegeven, althans brief 120, gericht aan zijn „*Beminde Couzyn*" is vermoedelijk bestemd voor haren zoon en vermeldt hoe diens moeder was overgekomen en wegens den verren afstand nog eenige dagen langer zoude blijven, dan waarop zij aanvankelijk plan had. Een drietal [78]) is geadresseerd aan zijn „*Beminde Neef*," die blijkt chemicus te zijn geweest, en die hem eene zending „salvolaad" had doen toekomen.

Overigens bepalen zich de bizonderheden tot de vermelding eener zware ziekte, waaruit hij weder begon te herstellen, vermoedelijk toen hij in 1691 zijn testament maakte; [79]) verder de ontvangst van een mandje met fruit [80]) en eene uitnoodiging aan een vriend om met zijne vrouw den volgenden Zondag Luyken te komen bezoeken en bij hem het middagmaal te houden. [81])

Ook blijkt daaruit, dat hij niet afkeerig was om de kerkelijke feestdagen aan huiselijke vreugde te wijden, en spreekt hij van het talrijke bezoek, dat hij op Pinksteren verwachtte [82]) en van een maaltijd, welke hij op Kerstijdavond had gehouden met een zijner vrienden en diens vrouw [83]).

De laatste jaren zijns levens waren voor Jan Luyken hoogst pijnlijk, daar hij door zware inwendige smarten werd aangetast, welke hij evenwel met groote gelatenheid droeg. 17 Januari 1712 schreef hij nog aan Roelof Bellinckhuys en dochter een brief, [84]) waarin hij een zwaren val vermeldt door den dochters man van Aart Gerritse, ten gevolge van de gladheid, en waarin hij verder de groeten overbrengt van jonge Jantje Luyken, diens moeder en Annetje van Vliet. Vermoedelijk was dit een zijner laatste brieven. Den 30 Maart 1712 werd hij overvallen door zeer hevige koortsen. In het Levensbericht wordt een vrij omstandig verhaal gegeven van zijne laatste uren, gedurende welke zijn Christelijk gemoed

---

[77]) No. 118, 119 en 124.
[78]) No. 121, 122 en 123.
[79]) No. 13 en 14.
[80]) No. 5.
[81]) No. 105.
[82]) No. 18.
[83]) No. 108.
[84]) Afgedrukt achter het *Overvloeijend Herte.*

hem bleef troosten, tot hij den 5 April 1712, des avonds tusschen 6 en 7 uur, in tegenwoordigheid van zijne schoondochter en van zijnen kleinzoon stierf.

Zijne begrafenis schijnt eenigsints geregeld te zijn door de uitgevers Wed. P. Arentsz en K. van der Sys, voor wie hij veel had gearbeid; althans door hen is het begrafenisbriefje onderteekend. [85])

„Anno 1712. Tegens Maandag den 11 April word UE. ter „Begravinge versogt met Joannes Luyken, in de Utrechtschedwars„straat by den Binnen Amstel. Als vriend in huys te komen om „(zonder eenig verzuym) voor twee uuren te syn in de Nieuwe Zydskapel.

UwE. naam zal gelezen worden.”

Het nu nog aanwezige exemplaar was bestemd voor *„mons Balthasar de Ruyter”*.

Overigens schijnen de nagebleven betrekkingen eenige hulp in hunne bemoeyingen te hebben ondervonden van Albert Luyken, over wien hiervoor omstandig werd gehandeld. [86]) Wij vinden althans vermeld:

„8 April 1712 door Albert Luyken voor Johannes Luyken voor „het recht van Begraven betaald f 3.—,” [87])

Terwijl wij verder vinden:

„11 April 1712, Nieuwezijds Capel. Begraven een man Joannes „Luyken, compt uit de Utrechtschedwarstraat by de Binnen Amstel, „f 15.—.” [88])

Indien hij ook al niet in geheel bekrompen omstandigheden is overleden zoo schijnt Jan Luyken toch weinig te hebben nagelaten; zijn Levensbericht zegt zelfs dat alles bestond in een weinig huisraad en twee geëtste platen. Ook werd nog een bundel onuitgegeven gedichten gevonden, welk handschrift in het bezit kwam van Luyken's vriend Daniel Bellinckhuys, daarna van diens weduwe, eindelijk van de zuster van deze laatste. Aanvankelijk werden van die gedichten eenige copyen in handschrift gemaakt, later werden zij gedrukt en met gravures van Cornelis van Noorde in 1767 uitgegeven onder den titel *„het Overvloeyend Herte.”*

Een der bovenvermelde afschriften [89]) bevat behalve de later gedrukte gedichten nog een tweetal door Jan Luyken vervaardigd. Het eene is deels Hollandsch, deels, namelijk het laatste couplet, Duitsch, *„op de af„beelding van de persoon en dierbare schriften van den hoogverligten „Jacob Böhme.”* Het andere is een *„geestelyk lied van eene Soudaens „dochter”*, die door Jezus uit het heidendom wordt uitgevoerd; het bestaat uit 61 coupletten en is kennelijk eene variant op het gedicht van Tonis Harmansz van Wervershoef die het in de tweede helft der 16de eeuw vervaardigde. [90]) Vele regels, soms geheele coupletten zijn daarvan

---

85) In het bezit van den Heer J. Ph. van der Kellen.

86) Zie pag. XVI.

87) Quohier van het recht op de begravingen.

88) Begrafenisboek van de Nieuwezijds Kapel.

89) Verzameling C. P. v. E.

90) J. A. Alberdingk Thym, Bloemlezing over oude Nederlandsche dichters, 1850.

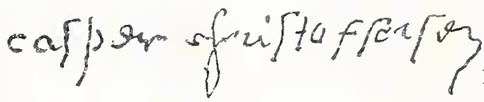
overgenomen, hier en daar zijn er coupletten tusschen gevoegd. Na het 49ste zijn er in het origineel nog slechts twee coupletten vermeldende dat des Soudaens dochterkyn werd gedoopt, zoodat de geheele periode van den terugkeer van Jezus er nieuw bijgemaakt is.

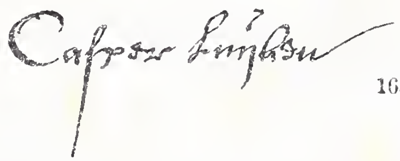
Eindelijk bevat het handschrift nog een gedicht: *„op het 77 verjaren „van de deugdryke dogter Annetje van Vlied, geboren 30 Wynmaand „1657 door Jan Luyken, den jonge, den kleinzoon van den ouden Jan „Luyken.*" Zij was dus verbonden gebleven aan de familie van haren vroegeren meester, en door deze werd hare aanhankelijkheid nog in haren hoogen ouderdom kennelijk op prijs gesteld.

Zooals hiervoor vermeld is, overleed deze jonge Jan Luyken in 1764 en werd toen zijn boedel verkocht, zoodat het zeer waarschijnlijk is, dat hij zonder nakomelingen stierf.

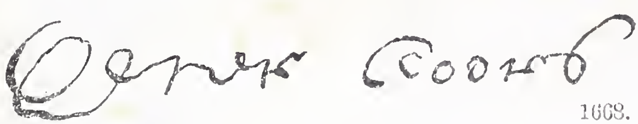
91) De handteekening sub 2 is die van de acte van 1652, doch komt volgens mr. de Roever geheel overeen met die onder het testament van 1649.

1. 1633.

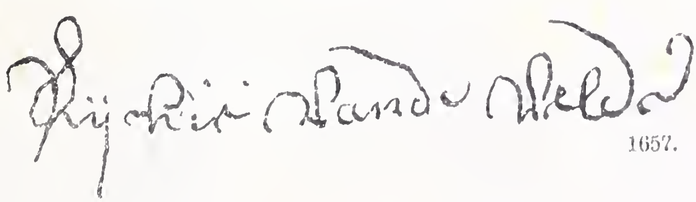
2. 1652.

3. 1633.

4. 1649.

5. 1668.

6. 1657.

7. 1657.

8. Joan Luijken 1672.

9. Jan Luijken 1703.

10. Maria de Oudens 1672.

11. Anniti van vliet 1703.

12. Casper Luyken 1705.

13. Maria Elizabeth van aken 1705.

14. Albert Luijken 1689.

15. Esau van Ealmaal 1689.